

Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler

Reactions Against the Language and Education Policies of the Sublime Porte During the Monarchy Period in the Eyes of the West

İlay İleri*

Özet

1908–1918 yılları Osmanlı Devleti'nin en zor yıllarıdır. Bu yıllar içinde saltanat değişikliği olmuş, Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgi yaşanmış ve hemen arkasından Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti teslim olmuştur. Bu zor yıllarda meşrutiyet yönetimine geçiş bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür. Yeni yönetim göreve başladıktan sonra dil ve eğitim sistemi üzerinde milliyetçi bir politika izlemeye başlamıştır. The Times Gazetesi haberlerine dayandırılan bu çalışmada Osmanlı Hükümetleri'nin dil ve eğitim politikalarına karşı gösterilen tepkiler değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Dil, Eğitim, Genç Türkler, Arap, Rum, Ermeni.

Abstract

1908–1918 are the hardest years for the Ottoman Empire. In these years the sultanate changed hands, a heavy defeat was suffered in the Balkan Wars and right after, the Ottoman Government surrendered at the end of the World War I. During these hard times transition to monarchy was deemed to be a path to salvation. The new government, having taken over, followed a nationalist policy on language and education systems. In this study based on the articles in The Times, reactions against the language and education policies of the Ottoman Government have been assessed.

Keywords: Monarchy, Language, Education, Genç Türkler, Arab, Rum, Armenian

---

* Dr. Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim elemanları odası, tel. 212 56 56. E-posta: ilayileri@yahoo.com ve ilayileri@gmail.com (Dr. Lecturer at the Ankara University).

Meşrutiyet'in ikinci kez ilânı ile birlikte gösterilen tepkilerden biri de genel olarak eğitim, özel olarak eğitimin dili üzerinde olmuştur. Anayasada devletin resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilmişti. Aslında bu olmadan modern bir devlet olma olanağı yoktu. 16 Ağustos 1908 tarihinde yayınlanan ayrıntılı bir programla malî ve idarî reformlar yapılacağı, silahlı kuvvetlerin yeniden düzenleneceği ve bütçeyi dengelemek için çaba harcanacağı belirtiliyordu. Bu arada eğitim ve bilim özendirilecek, anayasada belirtilen farklı etnik gruplar arasında eşitliği sağlamak için Müslümanlar gibi Müslüman olmayanlar da askere alınacak ve askerî bedel vergisi ilk fırsatta kaldırılacaktı. Bunlar gibi kapitülasyonlar başta olmak üzere daha birçok reform ve düzenleme programa konulmuştu. Bu sözleri yerine getirmek için de birçok yasa ve yönetmelik çıkarılmıştı.¹

İttihat ve Terakki'nin dil konusundaki görüşü şöyleydi: “Devletin ilkokullarında öğrenim Türkçeden başka, bölgede konuşulan dil ile yapılacaktır. Ortaöğretimde de Türkçe zorunlu, bölge dili ise seçmeli olarak öğretilecektir. Özel okul açmak serbest olacak, ancak devletin denetimi altında bulunacaktır”. İttihat ve Terakki bu görüşlerini meşrutiyet ilân edilmeden yaklaşık bir ay önce duyurmuştu.²

Başta Araplar, Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Türk diline karşı şiddetli bir tepki başladı. Bu kararın bir Türkleştirme politikası olduğu ileri sürüldü. Hatta Rum Patriği bir demecinde, özel okullar üzerindeki devlet denetimine karşı direneceğini şu sözlerle açıkladı:

“Denetimi asla kabul etmeyeceğim. Patrikhane hükümete karşı sorumludur. Hükümet nasıl yüzlerce yıl yetinmişse şimdi de bu kadarla yetinmelidir. Bu konudaki tarihsel hakkımızı her şeye ve herkese karşı savunacağız”.³

Bir Türkleştirme politikası söz konusu değilken, her etnik grubun kendi dillerini konuşması ve kendi kültürlerini sürdürmesi hiçbir şekilde yasaklanmamışken, Rum Patriğinin kullandığı üslup dikkat çekicidir. Oysa bir devletin toprakları üzerindeki okulları denetlemek kadar doğal bir uygulama olamazdı. Patriğin bu derece sert ve kararlı tepkisi, acaba şu durumu saklamak için olamaz mıydı? Samsun'daki bir Rum okulunda okutulan tarih kitabında Türklere karşı şu ifadeler yer alıyordu:

“Paşam, kılıcım var, tüfeğim de; Türklerle birlikte yaşamaktansa ifritlerle yaşamayı tercih ederim. Gelecek ümidi olan gençler! Atalarımızın çalışmalarını tamamlayın ve bütün Yunan kıtalarını, mutlu, güçlü ve

¹ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. II, s. 333; Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s. 264; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I, s. 34, 35.

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I, s. 34, 35; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, s. 129.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, s. 129, 130.

azimli bir devlet haline getirin”.

Türklere karşı bu düşmanca tutum ve davranışlar sadece Rumlar arasında değil, Ermeni, Bulgar, Romen, Arnavut ve Araplar arasında da vardı.

Dil konusu Müslüman olmayan topluluklar kadar, Türk olmayan Müslüman topluluklar arasında da şiddetli bir tepkiyle karşılandı. Mesela Kasım 1909 tarihinde Adalet Bakanlığı, Arap illerinde bulunan mahkemelerde Türkçenin kullanılmasını emretmesi üzerine direnmeler başladı ve Arap aydınları üzerinde son derece olumsuz etki yaptı. Konuyla ilgili tartışmalar bir Türklük ve Araplık sorunu noktasına geldi. Halil Gumen adındaki Arap bir Fransız gazetesinde yayınlanan yazısında şöyle diyordu:

“...Kabinenin⁴ kuruluşunda Araplara az yer verildi. Meclislerde⁵ Araplara gerekli ilgi gösterilmedi. Türkiye’de on iki milyon Arap var, bütün nüfusun yarısı eder.⁶ Hâlbuki Âyan Meclisi’nde kırk üyeden ancak dördü Arap’tır. Mebuslar Meclisi’nde ise yalnız altmış beş Arap vardır. Altmış dört validen sadece ikisi Arap’tır. Konsoloslar içinde bir tek Arap vardır. Elçiler arasında ise bir tane bile Arap yoktur.

Genç Türkler bize Türkçeyi kabul ettirmeye kalkıştılar. Biz ise çok haklı olarak dilimizden... Dinimizin, yasalarımızın, ibadetlerimizin, Kuran’ın, halifelüğün dili olan Arapçadan memnunuz ve bununla gurur duyuyoruz”.⁷

Aslında Osmanlı Hükümeti’nin yapmak istediği şey meşrutiyet yönetimini ve ırk anlamı taşımayan Osmanlıcılığı yerleştirmektir. Amaç, olabildiği kadar siyasal ve sosyal anlamda çağdaş bir devlet oluşturmaktır. Meşrutiyet ve Osmanlıcılığın Araplıkla bir ilgisi olmadığı gibi, Arapların diline dokunan da yoktur.

İttihat Terakki’nin ve İkinci Meşrutiyet ilân edildikten sonra Osmanlı hükümetlerinin eğitim politikası ile ilgili olarak *The Times Gazetesi*’nden dört haber örnek olarak verilecektir. Bununla basının kamuoyunu nasıl etkilediği ve batı basınının önde gelenlerinden biri olan *The Times Gazetesi*’nin haberleri ne derece doğru verdiği gösterilmeye çalışılacaktır.⁸

İlk haber “*Makedonya’daki Zorluklar*” başlığı ile 25 Ağustos tarihinde, gazetenin kendi muhabiri tarafından Sofya’dan gönderilmiştir.⁹ Haberdeki bir cümle özellikle dikkat çekicidir;

⁴ Osmanlı Hükümeti.

⁵ Âyan ve Mebusan meclisleri.

⁶ Her azınlık grubunun yaptığı gibi burada da nüfus sayısında abartma var.

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, s. 131, 132.

⁸ Bu haberler kronolojik sırayla 1908, 1910, 1911 ve 1914 tarihlidir.

⁹ *The Times* 26 Ağustos 1908.

“...Bu unsurlardan¹⁰ hiçbiri, özellikle de Rumlar geçmişte gözlerinden sakınarak korudukları eğitim alanındaki ayrıcalıklarından vazgeçmeyeceklerdir...”

Oysa İttihat Terakki'nin Müslüman olmayan toplulukların, özellikle de Rumların eğitim alanındaki ayrıcalıklarına dokunmamıştır. İstenen şey Türkçenin programda zorunlu ders olarak okutulmasıdır. Bu haberde yer alan Selanik'teki İttihat ve Terakki Komitesi'ne sunulan Rum istekleri ibret vericidir. Elbette bu isteklerin aşırılığı, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıflıkla doğru orantılıdır. Bu görüş sadece Osmanlı İmparatorluğu için değil, bütün ülkeler için geçerlidir. Bir devletin otoritesi zayıfladıkça, gücü azaldıkça, o devletin sınırları içinde yaşayan azınlıkların istekleri çoğalır.

Söz konusu haberin tam metni şöyledir:

“Genç Türkler'in eğitim programının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanacağı açıktır. Eğer bu eğitim politikasına ısrarla devam edilirse Hıristiyan unsurlar arasında bir yakınlaşmaya sebep olabilir. Bu unsurlardan hiçbiri, özellikle de Rumlar geçmişte gözlerinden sakınarak korudukları eğitim alanındaki ayrıcalıklarından vazgeçmeyeceklerdir. Geçtiğimiz otuz yıl boyunca Genç Türkler Hıristiyan unsurlar arasındaki eğitimle ilgili hızlı gelişmelerin farkına varamamış gibi görünmektedirler. Şimdi çok geç olmakla birlikte, bu kadar uzun süredir sahip olunan bu ayrıcalıkları geri çekmektedirler. Türkçenin bütün ortaokul ve liselerde eğitim dili olarak zorla kabul ettirmeye çalışılması ciddi sorunlara sebep olacaktır.

Selanik'teki Genç Türk Komitesi'ne sunulan Rum istekleri şunları içermektedir; Patrikliğin ayrıcalıklarının korunması, şimdiye kadar verilmiş olan eğitim haklarının devam etmesi, yönetim bölgelerinin yeniden düzenlenmesi, bölge meclislerinin ve seçim meclislerinin¹¹ yeniden organizasyonu, resmî belgelerde ve mahkemelerde nüfusun çoğunluğunun konuştuğu dilin kullanılması, çeşitli bölgelerde yerel milis kuvvetlerinin oluşturulması, para toplamak için muhtelif dinî cemiyetlere hak tanınması. Bu isteklerin çoğu, Bulgarların istekleri gibi Genç Türkler'in programıyla çelişecek gibi görünmektedir”.

Eğitimle ilgili ikinci haber “*Ermeniler ve Genç Türkler*” başlığını taşımaktadır.¹² Haber “bir muhabir” tarafından gönderildiği belirtilmiştir. Uzun metin çeşitli konulara değinmektedir. Bunlardan biri de eğitim ve eğitim dili konusudur. Gazetenin veya muhabirin iddiasına göre İttihat ve Terakki

¹⁰ Osmanlı topraklarındaki Müslüman olmayan topluluklardan.

¹¹ Muhabir “bölge ve seçim meclisleri” ifadesiyle Tanzimat'tan sonra açılan çeşitli yapıdaki yerel meclisleri kastetmektedir.

¹² *The Times* 3 Ocak 1910.

politika olarak bütün okullarda Fransız sistemini uygulamak ve özellikle de Türkçeyi eğitim dili olarak kullanmak istemektedir. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi İttihat ve Terakki'nin dil konusundaki görüşü şöyleydi: “Devletin ilkokullarında öğretim Türkçeden başka, bölgede konuşulan dil ile yapılacaktır. Ortaöğretimde de Türkçe zorunlu, bölge dili ise seçmeli olarak öğretilecektir. Özel okul açmak serbest olacak, ancak devletin denetimi altında bulunacaktır”. İttihat ve Terakki bu görüşlerini meşrutiyet ilân edilmeden yaklaşık bir ay önce duyurmuştu.¹³ Haberde eğitimle ilgili kısım şöyledir:

“Sözgelişi okullar sorunu vardır. Genç Türklerin politikası bütün okullarda Fransız sistemini uygulamak ve özellikle de Türkçeyi eğitim dili olarak kullanmaktır. Taşnaklar, Ermeni okullarının bağımsızlığını, bakımını, özellikle ilkokullarda Ermenicenin kullanılması gerekliliğini programlarının temeli olarak görmektedirler. Bunu sağlayabilmek ve anayasayı korumak için, hükümetin kendilerine yutmak amacıyla sunacağı hap ne olursa olsun kabul etmenin buna geçeceğini düşünüyorlar. Taşnaklar'a göre Genç Türkler onların programını kabul etmiştir”.

Üçüncü haber “*Türkiye'deki Hıristiyan Topluluklar*” başlığını taşımaktadır.¹⁴ Gazetenin kendi muhabiri tarafından 23 Mayıs tarihinde İstanbul'dan gönderilmiştir. Meşrutiyet'in ilânının üzerinden üç yıl geçmiştir ve Azınlıkların tepkileri de giderek artmaktadır. Bu haberde dikkati çeken nokta daha önce birbirleriyle mücadele eden azınlıkların, şimdi işbirliği içinde Osmanlı Devleti'ne karşı ortak tavır takınmalarıdır. Üç yıl önce 26 Ağustos 1908 tarihli ve “*Makedonya'daki Zorluklar*” başlıklı haberde *The Times*, eğitim ve dil konusundaki gelişmelerin “Hıristiyan unsurlar arasında bir yakınlaşmaya sebep olabileceğini” yazmıştı. Bu görüş üç yıl sonra gerçekleşti. Haberde adı geçen kiliseler hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle tarihleri boyunca kıyasıya mücadele etmişlerdi. Şimdi ise Osmanlı Hükümeti'nin kararına karşı birleşmiş bulunuyorlardı. Oysa İttihat ve Terakki Komitesi'nin veya Osmanlı hükümetlerinin istediği sadece Türkçenin zorunlu ders olmasıydı.

Haberde dikkati çeken başka bir nokta da gazetenin Rum Patriği için ekümenik sıfatını kullanmasıdır. Bu olaydan kırk bir yıl önce Bulgar Egzarlığı'nın¹⁵ kurulmasını öngören fermanın yayınlanmasıyla ilgili olarak Rum Patriği, “...bu işlemin dinsel ve mezhepsel açıdan sakıncalı olduğunu, bunun

¹³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I, s. 34, 35; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, s. 129.

¹⁴ *The Times* 24 Mayıs 1911.

¹⁵ Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması. Bulgar Kilisesi ilk kez 870 yılında İstanbul Patrikliği'ne bağlı olarak kurulmuş ve 1870 yılına kadar bu patrikhanenin yönetimi altında kalmıştı. On dokuzuncu yüzyıl başında Bulgarlar bağımsız kiliselerini kurmak için mücadeleye başlamış ve 1870 yılında Padişah Abdülaziz'in verdiği fermanla isteklerine kavuşmuşlardır. Rum Patriği'nin itiraz nedeni, dinsel yönetimlerine aldıkları bir topluma bağımsız kiliselerini kurma hakkı verilmiş olmasıdır.

uygulanmasında yetkili olmadığını, bu konuyu görüşmek üzere ekümenik konsil toplayacağını, eğer Osmanlı Hükümeti toplantıya izin vermezse istifa edeceğini” bildirmiştir. Rusya ve Sırbistan kiliseleri böyle bir konsile katılmayacaklarını bildirdiği gibi Osmanlı Hükümeti de “Şimdiye kadar Osmanlı Devleti tarihi içinde böyle ekümenik bir konsilin toplanmadığı” gerekçesiyle izin verilmeyeceğini belirtmiştir¹⁶.

Amerika Birleşik Devletleri’nin Rum Patrikhanesi için ekümenik sıfatı konusunda 2004 yılındaki dayatması ile doksan üç yıl önce İngiltere’nin aynı konudaki dayatması göz önüne alınması gereken bir benzerliktir. Konuyla ilgili haber metni şöyledir:

“Ekümenik patrik, Bulgar Ortodoks Ekzarkh’ı, Ermeni Gregoryen ve Ermeni Katolik patriği ve Kildanî Patriği’nden oluşan bir grup, Adalet Bakanı’na kendi cemaatlerinin okulları ve Hristiyanların askerlik hizmetleriyle¹⁷ ilgili isteklerini sunmuşlardır. Bu hareket, Osmanlı hükümetleriyle¹⁸ ilgili olarak, farklı Hristiyan toplulukların ruhanî liderlerinin ortak olarak hareket ettikleri ilk durumdur”.

Eğitimle ilgili ele alacağımız son haber “*Türkiye’deki Rum Okulları ve Kiliselerinin Yeniden Açılma İhtimali*” başlığını taşımaktadır.¹⁹ *The Times Gazetesi*’nin kendi muhabiri tarafından 14 Temmuz tarihinde İstanbul’dan gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin aldığı bazı önlemler nedeniyle Rum Patrikhanesi Rum okul ve kiliselerini protesto amacıyla kapatmıştı. Ancak gazete bu kararın patriğin ve Sinod Meclisi üyelerinin çoğunun isteği dışında alındığını yazmaktadır. Patrik ve Sinod Meclisi’nden başka, kilise örgütü içinde hangi makam veya kurul böyle bir karar alabilir? Ancak bu karardan Rum toplumunun büyük zarar gördüğü ve eğer gazetenin yazdığı doğruysa, yüz binden fazla Rum’un Anadolu’yu terk ettiği bildirilmektedir. Bir protesto kararı alınmış ve bundan protestocular daha çok zarar görmeye başladıkları için olaya bir mazeret aranmıştır. Gazetenin yazdığı mazerete göre bu noktaya gelinmesine “aşırı Yunancı grupların siyasal istekleri” neden olmuştur. Haberin tam metni şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rum okullarının ve kiliselerinin kapanmasına sebep olan patrikhane yasaklarının hâlâ devam etmesi

¹⁶ “Ekümeniklik” konusunda geniş bilgi için bk. Bülent Atalay; *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 2001; Mehmet Çelik; *Fener Patrikhanesi’nin Ekümeniklik İddiasının Taribi Seyri*, İstanbul 2000 (2. baskı).

¹⁷ İkinci Meşrutiyet döneminde Müslüman olmayan tebaanın askerlik konusu başka bir makalede ele alınacaktır.

¹⁸ İngilizce metinde “Türk hükümetleriyle” şeklindedir.

¹⁹ *The Times* 15 Temmuz 1915.

yüzünden Rumların²⁰ büyük bir kısmı bundan bıkip usanmış görünüyor.

Bu önlemler patriğin ve Sinod Meclisi üyelerinden çoğunun isteği dışında alınmış görünüyor. Eğer bu durum Bâb-ı Âli'nin canını sıkışmış ve kızdırmışsa, hiç kuşkusuz Rumlar da bundan bir yarar görmemiş ve bu durum yüz binden fazla Rum'un Anadolu'yu terk etmesini engelleyememiştir. Bu yasağın daha fazla sürmesinin hiçbir yararının olmayacağı açıktır. Bu yasaklamanın daha fazla devam etmesi herhangi yararlı bir amaca hizmet etmeyecektir. Sinod Meclisi üyeleri çoğunluğunun görüşü, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Kilisesi'nin refahından çok, aşırı Yunancı grupların²¹ siyasal isteklerinden etkilenip güçlendiği izlenimini vermektedir.

Şu anda Enver Bey'in ve diğer Osmanlı politikacılarının şiddetli ve melodramatik sözlerine rağmen, Talat Bey gibi ılımlı devlet adamları hiç kuşkusuz Rumlarla bir anlaşmaya varmaya çalışmaktadır. Elbette önlemleri geri çekmek akıllıca olacaktır. Aksi durumda Türk-Rum gerginliğini artıracaktır”.

Sonuç olarak, verilen birkaç örnekte de görüldüğü üzere *The Times Gazetesi*'nin haberleri tarafıdır. O yıllarda İngiltere'nin genel dış politikası ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri gereği gazete taraf tutmuştur. Gazetenin haber kaynaklarının neler olduğu da önemlidir. Çünkü *The Times* muhabirlerinin ne ölçüde doğru haber aldıkları tartışılabilir. Kimliği belirtilmeyen ve “bir muhabir” diye geçiştirilen haber kaynaklarının da yine tartışmaya açık olduğu ortadadır.

Osmanlı topraklarında özellikle Müslüman olmayan topluluklarla ilgili haberler hemen hemen günü gününe Avrupa'ya yansımıştır. Bu makalede söylenecek son söz doksan yıl önce Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nden istedikleri ve izledikleri politika ile bugün Avrupa'nın Türkiye'den istedikleri ve izlediği politikanın önemli ölçüde örtüşüyor olmasıdır.

²⁰ İngilizcede “Rum” kelimesi de bulunmakla birlikte, bu toplumu ifade etmek için çoğunlukla “Greek, Anatolian Greek, Ottoman Greek” veya “Hellen” kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kullanım özellikle 1829 tarihinden sonra Osmanlı yönetimindeki Rumlarla Yunanlılardan hangisinin kastedildiği konusunda sorun çıkarmaktadır. Yukarıdaki belgenin son paragrafı bu konuda tipik bir örnektir.

²¹ İngilizce metinde “Hellenic extremists” şeklindedir.

Kaynakça

- Atalay, Bülent. *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 2001.
- Aytekin, Halil. *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991
- Çelik, Mehmet Fener Patrikhanesi'nin Ekümeniklik İddiasının Tarihi Seyri, İstanbul 2000 (2. baskı).
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu*, c. II
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. I
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. IX
- The Times* 26 Ağustos 1908.
- The Times* 3 Ocak 1910.
- The Times* 24 Mayıs 1911.
- The Times* 15 Temmuz 1915.